

Платон

Держава

Харків
«ФОЛІО»
2024

Учасники діалогу
Сократ — оповідач.
Главкон
Адімант
Полемарх
Кефал
Фрасімах
Клітофонт
Інші — слухачі.

Дія розгортається в будинку Кефала в Піреї; весь діалог Сократ розповідає наступного дня після того, як він фактично відбувся, Тімею, Гермократу, Критію та безіменній особі, яка буде представлена в діалозі «Тімей».

КНИГА ПЕРША

Учора я вирушив до Пірею разом із Главконом, сином Арістона, щоб помолитися богині (Бендіді, фракійській Артеміді), а також побачити, як відзначатимуть її свято, що відбувалося вперше. Я був захоплений урочистою ходою мешканців міста; проте не менш чудовою була хода, яку влаштували фракійці. Коли ми завершили молитви й подивилися усе дійство, то повернули в напрямку міста; і тієї самої миті Полемарх, син Кефала, випадково побачив нас іздалеку, коли ми вже збиралися йти додому, і сказав своєму слугі підбігти до нас і передати, щоб ми його почекали. Слуга, схопивши мене ззаду за плащ, сказав:

— Полемарх просить, щоб ви його зачекали.

Я обернувся й запитав його:

— Де ж твій господар?

Юнак відповів:

— Він неподалік, зараз підійде до вас, якщо тільки ви його зачекаєте.

— Звичайно, зачекаємо, — відказав Главкон.

За кілька хвилин з'явився Полемарх, а з ним були Адімант, брат Главкона, Нікерат, син Нікія, та ще кілька чоловіків, які брали участь у ході.

Полемарх сказав мені:

— Я бачу, Сократе, що ви та ваш супутник уже збираєтеся повертатися до міста.

— Ви не помиляєтеся, — мовив я.

— Але ж ви бачите, — відповів він, — скільки нас?

— Звичайно.

— Хіба ви сильніші за усіх нас? Бо якщо ні, то вам доведеться залишитися там, де ви перебуваєте.

— Невже немає якоїсь альтернативи, — сказав я, — щоб ми могли переконати вас відпустити нас?

— Але чи зможете ви переконати нас, якщо ми відмовляємося вас слухати? — промовив він.

— Звичайно, ні, — відповів Главкон.

— Тоді ми не будемо вас слухати; у цьому ви можете бути впевнені.

Адімант додав:

— Хіба ніхто не розповідав вам про кінні перегони зі смолоскипами на честь богині, які відбудуться ввечері?

— Кінні?! — вигукнув я. — Оце так новина! І вершники нестимуть у руках смолоскипи й передаватимуть їх один одному під час перегонів?

— Так, — відповів Полемарх, — і не лише це. Вночі буде святкування, яке вам обов'язково варто побачити. Незабаром після вечері ми підемо дивитися на ці урочистості; збереться багато молоді, порозмовляємо з нею. Залишайтеся і не шукайте відмовки.

Главкон промовив:

— Гадаю, ми повинні залишитися.

— Гарзд, — погодився я.

Тож ми з Полемархом пішли до його дому і там застали його братів Лісія та Евтідема, а з ними були халкедонець Фрасімах, пеанієць Хармантід та Клітофонт, син Арістоніма. Вдома також був Кефал, батько Полемарха, якого я давно не бачив і зауважив, що він дуже постарів. Він сидів на подушці в кріслі, а на голові у нього був вінок, оскільки він здійснював жертвоприношення у внутрішньому дворіку. У кімнаті було ще кілька стільців, розташованих півколом, на які ми й сіли біля нього. Він палко привітався зі мною, а потім сказав:

— Сократе, ти приходиш до мене у гості не так часто, як мав би: якби у мене все ще були сили, щоб навідати тебе, я не просив би тебе прийти до мене. Але я у своєму віці насилу дістаюся до міста, тож тобі варто частіше бувати в Піреї. Хочу зауважити: наскільки в мені пригас потяг до всіляких тілесних утіх, настільки зросло прагнення до приємних розмов і тієї розкоші, що вони дарують. Тож не відмовляй нам і спілкуйся не лише з цими молодими людьми. Відвідай частіше й нас, адже ми з тобою близькі знайомі й друзі.

На що я відповів:

— Немає нічого, що мені подобається більше, Кефале, за розмову з літніми людьми; бо я вважаю їх мандрівниками, що здійснили подорож, яку, можливо, доведеться здолати і мені, і в яких я повинен запитати, чи був цей шлях гладким та легким, чи нерівним та важким. І це питання я хотів би поставити й вам, адже ви сягнули того віку, який поети називають порогом старості: чи життя стає важчим під кінець, що ви можете про це сказати?

— Я скажу тобі, Сократе, — мовив він, — що я відчуваю. Чоловіки мого віку тримаються разом; ми — пташки одного польоту, як свідчить стара приказка; і на наших зустрічах мої знайомі зазвичай розповідають таке: я не можу їсти, я не можу пити; радощі молодості й кохання минули: колись були гарні часи, а тепер вони в минулому, і життя вже не життя. Дехто скаржиться на зневажливе ставлення з боку родичів, і з сумом розповідає, скільки лиха принесла старість. Але мені, Сократе, здається, що ці любителі поскаржитися звину-

вачують у своїх бідах те, що насправді не винне. Бо якби саме старість була причиною, то я теж, будучи старим, та й усі інші старі люди почувалися б так само, як і вони. Але я маю зовсім інший досвід і зустрічав тих, хто теж зі мною погоджується. Як добре я пам'ятаю старого поета Софокла, якого у моїй присутності запитали: «Як ти, Софокле, ставишся у своєму віці до любовних походеньок? Чи ти все ще той самий чоловік, яким був?» На що він відповів: «Милосердні боги, я дуже радий, що я залишив позаду те, про що ти говориш. Тепер почувуюся так, наче втік від божевільного й розлюченого господаря». Відтоді я часто згадую його слова, і вони досі здаються мені такими ж прекрасними, як і в той момент, коли він їх вимовив. Бо, звичайно, старість приносить велике відчуття спокою та свободи; коли пристрасті послаблюють свою хватку, тоді, як каже Софокл, ми звільняємось від влади навіть не одного божевільного господаря, а багатьох. Правда полягає в тому, Сократе, що це жалкування, а також скарги на стосунки з іншими, слід приписувати тій самій причині, яка полягає не в старості, а в характерах та темпераментах людей; бо той, хто має спокійну та щасливу вдачу, навряд чи відчує тиск віку, а для того, хто має інший темперамент, молодість і старість є однаковим тягарем.

Я слухав його із захопленням і бажанням зацікавити його, щоб він зміг продовжити свою думку.

— Так, Кефале, — мовив я, — але я радше підозрюю, що вам загалом не вдається переконати людей, коли ви озвучуєте їм це; вони думають, що старість для вас є легкою не через вашу радісну вдачу, а тому, що ви багаті, а багатство, як відомо, приносить велику розраду.

— Ти маєш рацію, — відповів він, — мені не вдається їх переконати: і в тому, що вони кажуть, щось є, однак не те, що вони собі уявляють. Я міг би відповісти їм так, як колись Фемістокл відповів одному серіфійцю, який ображав його і казав, що він відомий не завдяки своїм заслугам, а тому, що він афінянин: «Якби ти був громадянином моєї країни, а я — громадянином твоєї, тоді жоден з нас не був би знаменитим». І тим, хто небагатий і не терпить старості, можна

відповісти так само; бо для доброго бідняка старість не може бути легким тягарем, так само й поганий багатій ніколи не буде жити в мирі із собою.

— Дозвольте запитати у вас, Кефале, ваші статки були здебільшого успадковані чи зароблені вами?

— Зароблені! Сократе, ти хочеш знати, скільки я заробив? У мистецтві заробляти гроші я опинився десь посередині між моїм батьком та дідусем: бо мій дідусь, чиє ім'я я ношу, спочатку подвоїв, а тоді потроїв свою спадщину; те, що він успадкував, більшою мірою відповідає тому, що я маю зараз; але мій батько Лісаній зменшив наші статки до нижчого рівня, ніж той, на якому вони зараз; і я буду задоволений, якщо залишу своїм синам не менше, а трохи більше, ніж отримав я.

— Ось чому я вас про це запитав, — відповів я, — бо бачу, що ви байдужі до грошей, що радше властиво тим людям, хто успадкував свої статки, ніж тим, хто їх заробив; творці власних багатств своєю другою любов'ю люблять гроші, наче власні творіння, що нагадує прив'язаність поетів до власних віршів або батьків до своїх дітей, що є чимсь більшим за ту природну любов до них заради користі та прибутку, яка є спільною для них та всіх інших людей. І тому з них виходить дуже погане товариство, бо вони не можуть розмовляти ні про що інше, окрім як вихваляти своє багатство.

— Це правда, — погодився він.

— Так, це правда. А чи можу я у вас ще дещо запитати? Що ви вважаєте найбільшим благословенням, яке ви отримали від свого багатства?

— Перше, — сказав він, — те, у чому мені навряд чи вдасться легко переконати інших. Бо дозволяй мені сказати тобі, Сократе, коли людину обсїдають думки про наближення смерті, її розум захоплюють такі страхи й турботи, яких вона ніколи раніше не відчувала; колись казки про потойбічний світ та покарання за вчинки, скоєні тут, були для неї жартом, але тепер її мучать думки про те, що вони можуть виявитися правдою: чи то через старечу слабкість,

чи то через те, що вона тепер, наближаючись до того іншого місця, має чіткіше бачення цих речей; підозри та тривоги звалюються на неї, і вона починає згадувати й розмірковувати про те, що поганого вона заподіяла іншим. І коли вона виявляє, що сума її провин значна, вона багато разів, як дитина, прокидатиметься уві сні від страху, її дні минатимуть у передчутті лиха. Але той, хто не відчуває за собою жодної несправедливості, завжди має поруч солодку надію, як чарівно каже Піндар, добру годувальницю на схилі літ:

«Надія, — каже він, — плекає душу того, хто живе в справедливості та святості, і є годувальницею його старості та супутницею його подорожі; надія, яка є наймогутнішою річчю, здатною підкорити неспокійну душу людини».

Які ж чудові його слова! Я ж до цього додаю, що володіння багатством, хоча й не для кожної людини, а лише для порядної, є чи не найціннішим. Бо нелегко відійти в той світ, терзаючись острахом, що, хоч і мимоволі, але обманув когось, збрехав чи залишився боржником перед людьми чи щодо жертвоприношень богам. Цьому душевному спокою значною мірою сприяє володіння багатством; і тому я кажу, що, порівнюючи одну річ з іншою, з багатьох переваг, які дає багатство, для розумної людини це, на мій погляд, найбільша.

— Добре сказано, Кефале, — відповів я, — але що стосується справедливості, то в чому вона полягає? Говорити правду і віддавати свої борги — оце і все? І навіть у цих випадках хіба немає винятків? Припустімо, що друг, коли він був при своєму глузді, залишив мені зброю, а тоді, коли він не при своєму глузді, просить її віддати, чи повинен я повертати її йому? Ніхто не скаже, що я повинен це зробити або що я матиму рацію, якщо зроблю це, так само як вони не скажуть, що я повинен завжди казати правду людині, що перебуває в такому стані.

— Ти цілком маєш рацію, — відповів він.

— Але тоді, — продовжив я, — говорити правду та віддавати свої борги не є правильним визначенням справедливості.

— Цілком правильно, Сократе, якщо вірити Сімоніду, — втрутився Полемарх.

— Боюся, — сказав Кефал, — що мені вже час іти, бо я мушу подбати про жертвоприношення, тож я передаю слово Полемарху та товариству.

— Хіба Полемарх не спадкоємець ваших думок? — запитав я.

— Звичайно, — відповів він і, сміючись, пішов займатися жертвоприношеннями.

— Скажи мені тоді, о спадкоємцю суперечки, що Сімонід сказав — і по-твому правильно сказав — про справедливість?

— Він сказав, що повернення боргу — справедлива річ, і, кажучи це, він, як мені здається, мав рацію.

— Мені було б прикро сумніватися у словах такого мудрого й натхненного чоловіка, але їхній зміст, хоча, ймовірно, повністю зрозумілий тобі, для мене є повною протилежністю. Бо він, звичайно, не мав на увазі, як ми щойно казали, що я повинен повертати зброю чи щось інше тому, хто просить про це, коли він не при своєму глузді; і все ж не можна заперечувати, що ця зброя є боргом.

— Це правда.

— Тож, коли людина, яка просить мене про це, не при своєму розумі, я в жодному разі не можу повернути їй свій борг?

— Звичайно, що ні.

— Тож, коли Сімонід сказав, що повернення боргу — це справедливість, він не мав на увазі цей випадок?

— Звичайно, що ні; адже він вважає, що друг повинен завжди робити другові добро, а не зло.

— Ти маєш на увазі, що повернення боргу у вигляді золота, яке завдасть шкоди одержувачу, якщо обидві сторони є друзями, не є погашенням боргу — це те, на твою думку, що б він сказав?

— Так.

— А вороги мають отримувати назад те, що ми їм винні?

— Якщо казати точніше, — мовив він, — вони мають отримати те, що ми їм винні, а ворог, як я розумію, винен ворогові те, що йому належить або властиве — тобто зло.

— Тоді Сімонід, подібно до поетів, здається, похмуро говорив про природу справедливості; адже насправді він хотів сказати, що справедливість — це віддавати кожній людині те, що їй належить, і саме це він назвав боргом.

— Мабуть, це він і мав на увазі, — відказав він.

— Святі небеса! — відповів я. — А якби ми запитали його, що відповідне та належне має давати медицина і кому, що, на твою думку, він відповів би нам?

— Він обов'язково відповів би, що медицина має давати людським тілам ліки, їжу та пиття.

— А що відповідного та належного має давати кулінарія? І кому?

— Приправи до їжі для смаку.

— А що має давати справедливість? І кому?

— Якщо, Сократе, нам взагалі варто керуватися аналогією за попередніми прикладами, то справедливість — це мистецтво, яке дає добро друзям і зло ворогам.

— Тоді в цьому полягає його сенс?

— Гадаю, що так.

— А хто найкраще вміє робити добро друзям і зло ворогам під час хвороби?

— Лікар.

— А коли вони подорожують серед небезпек моря?

— Капітан.

— А якими діями чи заради якого результату справедлива людина здатна завдати найбільшої шкоди своєму ворогові й принести найбільше добра своєму другові?

— Коли піде війною проти першого й укладе союз з другим.

— Але коли людина здорова, мій любий Полемарху, їй не потрібен лікар. Чи не так?

— Не потрібен.

— А коли вона не в плаванні, їй не потрібен капітан. Чи не так?

- Не потрібен.
- Тоді в мирний час від справедливості не буде жодної користі?
- Я дуже далекий від такої думки.
- Ти вважаєш, що справедливість може бути корисною як під час миру, так і під час війни?
- Так.
- Як землеробство для отримання кукурудзи?
- Так.
- Або як чоботарство для отримання взуття — ти це маєш на увазі?
- Так.
- І яку ж подібну користь чи силу отримання має справедливість у мирний час?
- У договорах, Сократе, справедливість — корисна річ.
- А під договорами ти маєш на увазі партнерство?
- Саме так.
- Але хто є більш корисним і кращим партнером у гри в шашки: справедлива людина чи вправний гравець?
- Вправний гравець.
- А під час кладки цегли та каміння хіба справедлива людина є більш корисним чи кращим партнером, ніж будівничий?
- Зовсім навпаки.
- Тоді в якому партнерстві справедлива людина є кращим партнером, ніж арфіст, адже під час гри на арфі арфіст, безумовно, є кращим партнером, ніж справедлива людина?
- У грошовому партнерстві.
- Так, Полемарху, але точно не під час роботи з гроши-ма; бо ти ж не захочеш, щоб справедлива людина була твоїм радником під час купівлі чи продажу коня; людина, яка розбирається в конях, була б кращим партнером для цього. Чи не так?
- Звичайно.
- А коли ти захочеш купити корабель, кращим партнером для цього буде корабельник або капітан. Чи не так?

- Правда.
- Тоді навіть комусь спільне користування сріблом чи золотом, у якому перевага надається справедливому партнеру?
- Це якщо ти хочеш, щоб твій депозит був у безпеці.
- Ти маєш на увазі, коли гроші не потрібні і їх віддають комусь на зберігання?
- Саме так.
- Тобто справедливість корисна тільки тоді, коли гроші не потрібні?
- Такий напрошується висновок.
- А коли хочеш зберегти свій садовий інструмент, тоді справедливість корисна як людині, так і державі; а коли захочеш його використати, то це вже буде мистецтво виноградарства?
- Звісно.
- А коли захочеш зберегти щит чи ліру і не користуватися ними, ти б сказав, що тут справедливість знову корисна; а коли захочеш використати їх, то це вже буде мистецтво солдата чи музиканта?
- Звичайно.
- І так само з усіма іншими речами: справедливість корисна, коли вона непотрібна, і непотрібна, коли корисна?
- Такий напрошується висновок.
- Тоді справедливість ні на що не годиться. Але розгляньмо такий момент: хіба той, хто може найкраще завдати удару під час боксерського поєдинку чи будь-якої іншої боротьби, не зможе найкраще й відбити удар?
- Звичайно.
- А той, хто найбільш вміло запобігає чи рятує від хвороби, не здатен найкраще її спричинити?
- Правда.
- А найкращий охоронець табору хіба не зможе найкраще підкрастися до ворога?
- Звичайно.
- Тоді той, хто вміє добре зберігати будь-що, також буде добрим злодієм?

— Такий, я вважаю, напрошується висновок.

— Тож якщо справедлива людина вміє добре зберігати гроші, тоді вона вміє добре їх і красти.

— Аргумент це і має на увазі.

— Тоді все ж таки справедлива людина виявляється злодієм. І я підозрюю, що цей урок ти виніс з Гомера; бо він, говорячи про Автоліка, діда Одиссея по материнській лінії, який є його улюбленцем, стверджує, що «він був найкращим за всіх у крадіжках та лжесвідченнях». Отже, ти, Гомер та Сімонід погоджуєтесь, що справедливість — це мистецтво крадіжки, але воно має практикуватися «на користь друзям і на шкоду ворогам» — це те, що ти мав на увазі?

— Ні, це точно не це, хоча зараз я вже не пам'ятаю, що саме мав на увазі; але я все одно підтримую останні слова.

— Що ж, тоді ще одне питання: під друзями та ворогами ми маємо на увазі тих, хто є такими насправді, чи лише ними здаються?

— Звичайно, — відповів він, — від людини можна очікувати, що вона буде любити тих, кого вона вважає добрими, і ненавидіти тих, кого вона вважає злими.

— Так, але хіба люди часто не помиляються щодо добра і зла: багато тих, хто не є добрими, здаються нам такими, і навпаки?

— Це правда.

— Тоді для них добрі люди будуть ворогами, а лихі — друзями?

— Правда.

— І в такому випадку вони матимуть рацію, роблячи добро злим і зло добрим?

— Звісно.

— Але ж добрі люди є справедливими й не вчинили б несправедливо?

— Правда.

— Тоді, згідно з твоїм аргументом, це справедливо завдавати шкоди тим, хто не робить нічого поганого?

- Ні, Сократе, ця доктрина аморальна.
- Тоді, вважаю, ми повинні робити добро справедливим і завдавати шкоди неправедним?
- Мені це більше подобається.
- Але подивися на наслідки: часто людина, яка не знає людської природи, має друзів, які є для неї поганими друзями, і в такому випадку вона повинна завдати їм шкоди; а також вона має добрих ворогів, яким вона повинна приносити добро; але, якщо це так, ми будемо казати зовсім протилежне тому, що, як ми визначили, мав на увазі Сімонід.
- Абсолютно правильно, — погодився він, — і я думаю, що нам краще виправити помилку, до якої ми, здається, дійшли, вживаючи слова «друг» та «ворог».
- У чому ж наша помилка, Полемарху? — запитав я.
- Ми пропустили, що другом є та людина, яка здається або вважається доброю.
- І як нам виправити цю помилку?
- Треба сказати, що людина є другом, коли вона не тільки здається, а й є доброю; а та людина, яка тільки здається, але насправді не є доброю, вона тільки здається, але не є другом; і про ворога можна сказати те саме.
- Тож ти вважаєш, що добрі люди — наші друзі, а злі — наші вороги?
- Так.
- Тож замість того, щоб казати те, що ми казали спочатку, тобто те, що потрібно просто робити добро нашим друзям і шкоду нашим ворогам, ми повинні сказати таке, що справедливо робити добро нашим друзям, коли вони добрі, і шкодити нашим ворогам, коли вони лихі?
- Так, це здається мені правдою.
- Але чи справедливо взагалі шкодити комусь?
- Поза сумнівом, людина повинна завдавати шкоди як лихим людям, так і своїм ворогам.
- А коли коням завдають шкоди, їхній стан покращується чи погіршується?
- Останній варіант.

Зміст

КНИГА ПЕРША.....	3
КНИГА ДРУГА.....	44
КНИГА ТРЕТЯ.....	80
КНИГА ЧЕТВЕРТА.....	124
КНИГА П'ЯТА.....	161
КНИГА ШОСТА.....	206
КНИГА СЬОМА.....	243
КНИГА ВОСЬМА.....	278
КНИГА ДЕВ'ЯТА.....	314
КНИГА ДЕСЯТА.....	344
Примітки.....	379